SUN’IY INTELLEKT SOHASIGA OID YANGI LEKSIK BIRLIKLARNING INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA SHAKLLANISHI

Sharipova Dilnoza To’lqin qizi

O’zDJTU o’qituvchisi

E-mail:dilnozasharipova0996@gmail.com

Annotatsiya. *Tezisda ingliz va o‘zbek tillarida sun’iy intellekt sohasiga oid yangi leksik birliklarning shakllanish usullari qiyosiy aspektda ko‘rib chiqiladi. Ikki tildagi yetakchi yasalish mexanizmlari, o‘zbekcha muqobillarning variantdorligi hamda metaforik motivlangan terminlarning o‘zlashish taqdiri yuzasidan to‘rtta ilmiy faraz ilgari suriladi. Dastlabki kuzatishlar asosida farazlarning asosliligi ko‘rsatiladi va o‘zbek tilida sohaviy terminologiyani unifikatsiya qilish zarurati dalillanadi.*

Kalit so‘zlar. *neologizm, termin, sun’iy intellekt leksikasi, so‘z yasalishi, o‘zlashtirish, kalka, variantdorlik, unifikatsiya.*

So‘nggi o‘n yillikda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi jahon tillari lug‘at tarkibida yaxlit yangi leksik qatlamni yuzaga keltirdi. *Machine learning, neural network, large language model, prompt, chatbot, deepfake* singari birliklar qisqa davr ichida tor kasbiy doiradan ommaviy nutqqa ko‘chib, tilning eng faol qatlamlaridan biriga aylandi. Ingliz tili mazkur sohada donor til vazifasini o‘tamoqda, o‘zbek tili esa ushbu birliklarni o‘zlashtirish, kalkalash va milliy til me’yorlariga moslashtirish bosqichini boshdan kechirmoqda. 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son Qaror bilan tasdiqlangan Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasida soha standartlarini takomillashtirish ustuvor vazifa etib belgilangani mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi.

Yangi so‘zlarning yasalishi va tilda o‘rnashishi jahon tilshunosligida L.Bauer, J.Algeo, I.Plag, rus tilshunosligida N.Z.Kotelova, V.I.Zabotkina, o‘zbek tilshunosligida A.Hojiyev, E.Begmatov ishlarida atroflicha o‘rganilgan bo‘lsa-da, bevosita sun’iy intellekt davri, xususan generativ modellar bilan bog‘liq leksikaning

ingliz va o‘zbek tillarida shakllanishi hozirga qadar maxsus qiyosiy tadqiqot obyekti bo‘lmagan.

Tadqiqotning maqsadi ikki tilda mazkur leksik birliklarning shakllanish mexanizmlarini qiyosiy aspektda ochib berish va o‘zbek tilida ularni tartibga solish tamoyillarini asoslashdan iborat. Til materiali ingliz tilida nufuzli lug‘atlarning yangi so‘zlar bo‘limlari va ilmiy-texnik nashrlardan, o‘zbek tilida rasmiy hujjatlar, davriy matbuot va internet nashrlaridan tanlanadi; tahlilda tavsifiy, qiyosiy-chog‘ishtirma, komponent va korpus metodlari qo‘llanadi.

Tadqiqot doirasida quyidagi ilmiy farazlar ilgari suriladi.

Birinchi faraz. Ingliz tilida sun’iy intellekt sohasiga oid yangi leksik birliklar asosan tilning ichki so‘z yasalish resurslari hisobiga shakllanadi; kompozitsiya (*machine learning, neural network*), blending (*chatbot, deepfake*), abbreviatsiya (*AI, LLM, NLP*) hamda semantik derivatsiya (*training, hallucination, attention*) eng mahsuldor usullar bo‘lib chiqadi.

Ikkinchi faraz. O‘zbek tilida ushbu qatlam asosan tashqi manba hisobiga shakllanadi; to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashtirish (*chatbot, prompt, token*) va to‘liq yoki yarim kalkalash (*mashinali o‘qitish, katta til modeli, neyron tarmoq*) yetakchi o‘rin tutadi, ichki yasalish esa cheklangan tarzda namoyon bo‘ladi.

Uchinchi faraz. O‘zbek tilida bir tushunchani ifodalovchi parallel variantlarning (*sun’iy intellekt, SI, AI*) yonma-yon qo‘llanishi tilning moslashuv bosqichida ekanini ko‘rsatadi; terminologiya barqarorlashgani sari variantlar miqdori kamayadi, bu esa ongli unifikatsiyani ham zarur, ham imkonli qiladi.

To‘rtinchi faraz. Ingliz tilida metaforik ko‘chim asosida yuzaga kelgan birliklar o‘zbek tiliga kalka orqali o‘tganda obrazliligini qisman saqlaydi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashtirilganda esa ichki shaklini yo‘qotadi; motivlanganlik darajasi terminning tushunarliligi va o‘zlashish tezligiga ta’sir ko‘rsatadi.

Dastlabki kuzatishlar mazkur farazlarning asosliligini ko‘rsatmoqda. Ingliz tilida soha birliklarining aksariyati ko‘p komponentli qo‘shma tuzilmalar va qisqartmalardan iborat; kundalik so‘zlarning maxsus ma’no kasb etishi (*agent,*

temperature, token, weight) soha uchun o‘ta xarakterlidir. O‘zbek tilida esa uch asosiy kanal, ya’ni to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashtirish, kalkalash va izohli tarjima kuzatiladi; bir inglizcha termin o‘zbekcha matnda asl lotincha imloda, moslashgan imloda va kalka shaklida, ba’zan bitta maqola doirasida ham parallel uchraydi. *Hallucination* termini *gallyutsinatsiya* tarzida o‘zlashganda inglizcha metaforik motivlanganlik o‘zbek o‘quvchisi uchun deyarli his etilmaydi, *neyron tarmoq* kalkasida esa obrazlilik qisman saqlangan. Mazkur holatlar uchinchi va to‘rtinchi farazlarni dalillaydi.

Umuman olganda, sun’iy intellekt leksikasini ayni shakllanish bosqichida qiyosiy tadqiq etish har ikki tilning so‘z yasalish salohiyatini ochib beradi hamda o‘zbek tilida sohaviy terminologiyani unifikatsiya qilish mezonlari va inglizcha-o‘zbekcha lug‘at uchun ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son «Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Qarori.
2. Bauer L. English Word-Formation. Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
3. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. Москва, Высшая школа, 1989.
4. Hojiyev A. O‘zbek tili so‘z yasalishi tizimi. Toshkent, O‘qituvchi, 2007.
5. Crystal D. Language and the Internet. Cambridge, Cambridge University Press, 2001.